

Kampen mellan valet av coronastrategier förstärker en latent vrede mot etablissemangen.

av Bengt-Åke Wennberg

Ann Linde tappade för en tid sedan fattningen och snäste av en reporter i Deutsche Welle. Hon frågade om denne såg kampen mot covid-19 som någon slags världsmästerskap. Samma fråga har snurrat i mitt huvud när jag i presskonferens efter presskonferens hört hätska och nästan föraktfulla frågor och uttalanden om den svenska coronastrategin och jämförelserna mellan alla döda i Sverige och i andra länder.

Anders Tegnell berättade också i sitt sommarprogram om de många hat- och hotbrev han fått. De har visserligen senare kompensats av blommor och uppskattande uttalanden i stor mängd. Men varifrån kommer denna ilska och detta hat i press och massmedia? Det skall jag reflektera över i denna blogg.

Utgår man som jag från att västvärldens språkbruk och analysverktyg är impregnerade av en Durkheimsk ansats så är Ann Lindes fråga om "världsmästerskap" följdriktig. Den Durkheimska ansatsen utgår från att "organisationens konstruktion garanterar dess framgång". Jag har i en av mina bloggar kontrasterat denna ansats mot Gabriel Tardes ansats i vilken de deltagande personernas interaktiva aktivitet skapar den struktur

som kan observeras. I synen på individens medverkan till skeendet ges således individen en större betydelse i Tardes ansats än i Durkheims. (Wennberg 2020a). Durkheims ansats döljer de verkliga problemen.

Jag använder i detta fall Durkheim och Tarde symboliskt. Hur de två tänkte och resonerade i grunden vet jag naturligtvis inte. Men den svenske forskaren Anton Törnberg visade i sin avhandling att den sociologi som utvecklades till följd av de två sociologernas ansatser blev helt olika (Törnberg 2017). Durkheims sociologi ledde till missförstånd och anomalier. Den blev enligt Törnberg "wicked".

Också strategier för att hantera pandemier blir "wicked" om man lutar sig mot en Durkheimsk ansats. Håller man fast vid denna anses man kunna jämföra dödstal och spridning mellan länderna. Det behövs emellertid inte särskilt mycket statistisk kunskap för att förstå att sådana jämförelser är "wicked" och meningslösa.

Länderna skiljer sig kraftigt åt. Smittan startade på olika sätt. Skydds- och testutrustning fanns tillgängligt i helt olika omfattning i de olika länderna. De administrativa systemen ser helt olika ut. Bemanning och kompetens hos centrala aktörer är helt olika. Sjukvårdens beredskap skiljde sig åt. Befolkningsstrukturerna är helt olika. Erfarenheter från tidigare epidemier är helt olika. De kulturella olikheterna är stora osv.

Att bortse från alla dessa variabler och försöka dra växlar på skillnader mellan den svenska strategin och andra länders innebär en otillåten komplexitetsreduktion som enbart syftar till att ge en falsk känsla av förtroende för etablissemangen (Luhmann 2005). Den kritik som framförs och *som väcker ilska* handlar därför sannolikt om något helt annat och mycket mer fundamentalt än vilken coronastrategi som är mest lämplig.

Enligt Tegnells sommarprat hade han och övriga smittskyddsläkare i Norden redan före coronakrisen varit överens om att hantera tänkbara pandemier "undan för undan". De skulle göra åtgärder allteftersom smittan utvecklade sig och undvika förhastade nedstängningar – så kallade "lock downs" då dessa kunde göra mer skada än nytta på samhället som helhet.

Så blev det inte. I alla andra länder, utom i Sverige, tog politikerna över. Sannolikt för att visa handlingskraft. Vad som var udda med Sverige var

att man INTE gjorde nedstängningar, stängde gränser etc. utan försökte fortsätta som vanligt men med förstärkta sjukvårdsresurser och riktade åtgärder. Man följde fortfarande en Durkheimsk ansats men mer decentraliserat. Det är denna skillnad man nu diskuterar både internt i Sverige och med internationell expertis och media. För att förstå "grälet" måste vi gå tillbaka till grunderna. Skillnaden mellan Durkheim och Tarde.

Inom ramen för Durkheims ansats så är "folket" omyndigt. Folket kan inte utan yttre styrning förväntas kunna hantera en kris som denna. Vad som behövs för att styra upp situationen är starka ledare som kan ta drastiska beslut i "folkets namn". Fastställa föreskrifter. Utforma regleringar. Sprida manualer och förhållningsorder och som sista utväg upprätthålla efterlydnad och lojalitet med bestraffningar och våld.

Samtidigt vill numera "folket" få möjlighet att komma till tals, komma till sin rätt och aktivt med sina åsikter få medverka till utvecklingen. En Durkheimsk ansats kränker därför individens känsla av betydelse i det sammanhang hon befinner sig. Om man inte får denna betydelse bekräftad – vilket många under krisen klagat över – så skapas frustration och därmed en latent ilska och aggressivitet.

De känslor av frustration som skapas genom Durkheims ansats medför i längden känslor av utanförskap och likgiltighet som leder in i passivitet. Dessa kollektiva tillstånd brukar kallas "det demokratiska underskottet". Ju mer Durkheims ansats tillämpas desto svårare blir det alltså att få anslutning till de olika program och åtgärder som överheten föreslår. Valdeltagandet minskar. Förtroendet för etablissemangen blir allt mindre. Populismen tar fart.

Detta demokratiska underskott har blivit allt mer markant under de senaste åren. Inte ens kravaller, demonstrationer, insändare och väljarstormar brukar hjälpa. Något inflytande blir det inte. Dilemmat mellan att känna sig som aktiv och delaktig och att enbart behöva begränsa sina aktiviteter till att lyda vad som uppifrån bestämts blir allt mer uppenbart.

På det abstrakta planet har man tidigare kunnat hänvisa till att dilemmat skulle kunna lösas genom en bra "anda", en positiv inställning, en allmänt spridd önskan om samverkan, goda och etablerade värdegrunder, en sund ideologi och ett gott ledarskap. Flera sådana goda exempel har

redovisats. Ingen har emellertid kunnat visa hur dessa förhållanden skulle kunna *uppstå* och fås att fungera *när tilliten allt mer eroderas och sätts i fråga och en allt större samverkanskomplexitet måste hanteras*.

Misslyckandena kan enligt Luhmann förklaras genom att den Durkheimiska ansatsens *komplexitetsreduktioner* inte längre uppfattas som giltiga i de situationer vi i dag möter (Luhmann 2005). När den Durkheimiska ansatsen enbart fokuserat på makthavarnas insatser har den osynliggjort och underskattat behovet *av en helt annan kunskap* som måste finnas *hos de aktivt berörda* när det gäller hur god samverkan uppstår.

Denna kunnighet behöver vara brett spridd bland folket för att kriser och samverkan skall kunna hanteras väl. Eftersom världen hela tiden förändras måste kunskapen ständigt omformas och återvinnas. I takt med att nya möjligheter utvecklas ökar ambitionerna – men också kraven på – att försöka utnyttja dessa möjligheter (Wennberg 2020b).

När de komplexitetsreduktioner som tidigare accepterats som något "nödvändigt ont och för att de ligger i sakens natur" inte längre upplevs trovärdiga uppstår en tillitsbrist. I dag vet vi av erfarenhet att komplexiteten *skulle kunna* hanteras betydligt bättre, men att denna hantering då kräver andra förmågor och andra organisatoriska strategier för att kunna växa fram och få fäste. Men vi vet ännu inte hur en ny diskurs som stödjer detta skall kunna genereras och spridas till tillräckligt många.

När folket i gemen upptäcker att de åtgärder som inom ramen för den gamla tankefiguren vidtas av etablissemang saknar förmåga att komma till rätta med de samverkansproblemen som uppstår så blir människor frustrerade, rädda och arga.

Ilskan och frustrationen har således inget att göra med Anders Tegnell. Den är enligt min mening en konsekvens av allas vår rädsla för de negativa konsekvenserna av denna allmänna tillitsbrist – dvs. bristen på tillit till de åtgärder som makthavare av olika slag föreslår och genomför.

En liknande oro, som kan omvandlas till ilska, kan drabba de "makthavare" som vant sig vid att tillhöra etablissemang, "flyta ovanpå" och "veta bäst". Behovet av att hantera komplexiteten rubbar deras cirklar och riskerar att göra att de förlorar sitt inflytande. Kampen mellan de-

battörerna har i denna situation kommit att stå mellan två olika alternativ byggda på samma tankefigur och därför i grunden lika kraftlösa.

Jag skall i denna blogg begränsa mig till att peka på några faktiska förhållanden som är värda att notera och som visar på bristerna hos *båda de använda* strategierna och därmed också på behovet att nu på bred front i analyserna börja försöka tillämpa den ansats som Gabriel Tarde stod för.

David Snowden visar genom sin modell Cynefin på att det är möjligt att sortera in sociala kontexter i fyra olika kategorier med avseende på de krav de olika kategorierna ställer på samverkan mellan de inblandade aktörerna (Snowden 2007). De fyra kategorier som Snowden föreslår är "simple", "complicated", "complex" och "chaotic".

Genom att de som samtalar om sin samverkan inte förstår skillnaden mellan dessa olika kontexter och använder olämpliga tankefigurer, paradig, doxor etc. för att analysera dem så uppstår enligt Snowden förvirring och motsägelsefulla resonemang.

Inom de två kontexterna "simple" och "complicated" så kan man utan större problem reducera den komplexitet som finns eftersom deltagarna i sådana kontexter har erfarenhet av de situationer som kan uppstå, är införstådda med situationens krav, kan överlägga om arbetsuppdelning, har den nödvändiga kompetensen för att utföra sina respektive roller och kan bli överens om gemensamma mål. I de få fall av osäkerhet som kan inträffa så kan ansvaret för prioriteringar skjutas uppåt i hierarkin.

När kontexten förändras till att vara mer komplex till följd av de möjligheter som nu enligt Alvin Toffler växer fram så uppstår helt andra förhållanden (Wennberg 2020b). Snowden är tydlig med att hans modell Cynefin inte handlar om en enkel fyrfältsmodell i vilken man lätt kan byta utgångspunkt från en kontext till en annan. Problematiken är enligt honom mycket djupare än så.

Svårigheten ligger i att den doxa som är relevant i de kontexter Snowden kallar "simple" och "complicated" är invanda och etablerade samtalsmönster. De följer den Durkheimiska ansatsen. Den starka dominansen av dess doxa gör det emellertid närmast omöjligt att urskilja och lägga märke till resonemang som tar fasta på Snowdens kategorier "complex" och "chaotic". Skälet är att man i sina analyser och samtal vant sig vid att göra komplexitetsreduktioner *som döljer de verkliga svårigheterna* att

klargöra, beskriva, förstå och gemensamt hantera de situationer man medverkar i.

Vad är då skillnaden mellan det ena och det andra? Snowden själv anger att en komplex kontext skiljer sig från de andra genom att utfallet inte i förväg kan beräknas. Det finns alltså enligt Snowden i en komplex kontext inga lagbundna orsakssamband genom vilka man under givna förutsättningar kan förutse ett bestämt utfall.

Vår vetenskapliga praxis – och därmed också våra vardagliga resonemang – utgår från att händelser och samverkansmönster som inträffar, eller redan inträffat, empiriskt kan observeras, mätas och därmed analyseras. Vår vetenskapliga praxis tar därvid för givet att vissa grundläggande samband som visar sig genom det som hänt har en *permanens*, det vill säga de kommer att återfinnas i en framtid. När väl orsakssambanden fastställts så kan generella och övergripande åtgärder vidtas av ledningen – åtgärder som garanterar önskade tillstånd och som motverkar oönskade.

I komplexa *sociala* kontexter kan utfallet inte på detta sätt preciseras och bestämmas eftersom de inblandade personer som genererar samspelet, och därmed bestämmer utfallet, *har frihet att agera* annorlunda från en situation till nästa. De interaktioner som därvid kan uppstå i en framtid är inte bundna av vad som tidigare hänt. De skulle, om människor ändrar sig, kunna vara annorlunda än de var förra gången.

Det finns alltså inget bestämt utfall som någon kan förbereda personerna i verksamheten på, genom att utfärda generella instruktioner, metodbeskrivningar, förmaningar, föreskrifter, anvisningar etc. Hur den uppkomna situationen hanteras beror därför på varje deltagares egen kompetens och omdöme. Det finns därför bara alternativa, möjliga och delvis oförutserbara utfall. Dessa utfall bestäms allt mer av de aktuella deltagarnas erfarenheter av tidigare utfall.

I komplexa kontexter växer därför skeendet fram genom *emergens* – det vill säga genom ett hos var och en av aktörerna omdömesbaserat agerande. En komplex kontext kan av detta skäl inte hanteras genom att följa en doxa som är avpassad för enkla och komplicerade kontexter. De inblandade personerna måste, när komplexiteten visar sig, vara beredda

på, och införstådda med, att på ett relevant sätt hantera dess specifika natur.

Då komplexiteten visar sig på olika sätt i olika kriser kan den bara hanteras genom en "undan för undan" planering och då *enbart* genom att dra nytta av de erfarenheter och observationer som av deltagarna själva görs "på fältet".

Om man gemensamt inte klarar av att hantera en "undan-för-undan-planering" uppstår kaos. Detta kaos kan bara hanteras med *radikala och drastiska åtgärder* som exempelvis "nedstängningar". Vi återfinner här de två strategier som diskuterats under coronakrisen – "undan-för-undan-planering" och "lock downs".

När Anders Tegnell förespråkar en undan-för-undan-planering så gäller hans resonemang emellertid bara åtgärder från "överheten" och från "experter". Man är som kollektiv fortfarande fast i en Durkheimsk doxa. För att effektivt genomföra en "undan-för-undan-planering" måste *också personerna på fältet* kunna ta hänsyn till hur de skall kunna hantera de *enskilda fall* de möter. Detta kräver en helt annorlunda kunskapsgenerering än som görs i dag (Gibbons 1994).

Vetenskapens invanda sätt att behandla fakta och observationer gör att *man inte kan uttala sig om enskilda fall av mänsklig samverkan* annat än i *sannolikhetstermer*. En sådan kunskap är otillräcklig som riktlinje för samspelet mellan de aktörer som ingår i en komplex social kontext då varje kontext är unik. Deltagarna möter alltid "unika situationer" som de måste kunna hantera så klokt som möjligt (Stengers 1997).

Inom tekniken, där man söker en säker tillämpning, har man därför tvingats utveckla olika metoder för att – och i princip mot naturens egna lagar – tvinga fram det utfall man önskar. Den vetenskap som sysslar med att lägga den teoretiska grunden för detta kallas Complexity Science.

Anton Törnberg har i sin avhandling prövat om de begrepps- och styrsystem som med hjälp av "complexity science" och cybernetik växt fram inom det sociala fältet är tillämpliga också för att analysera och påverka människors interaktioner i sociala system. Han kommer fram till att "complexity science" och cybernetik inte kan beskriva sociala systems natur på ett tillfredsställande sätt.

Den avgörande svagheten i nuvarande vetenskaplig praxis är således att det empiriska material man observerar, och som används för att argumentera för existensen av vissa önskvärda sociala orsakssamband, inte är äkta och stabila orsakssamband. De determinerar inte att det uppstår liknande sociala skeenden även i andra *och helt identiska situationer*. Personerna kan, när det kommer till kritan, i sådana situationer komma att välja att göra något annat än de brukar.

De sociala mönster som uppstår i komplexa sociala kontexter är således varken lagbundna eller förutbestämda. Konsekvenserna av denna insikt skall jag diskutera i nästa blogg.

Referenser

Gibbons M m.fl. (1994): The new production of knowledge – the dynamics of science and research in contemporary societies. Norfolk: SAGE Publications Inc.

Luhmann N (2005): Förtroende - en mekanism för reduktion av social komplexitet. Göteborg: Daidalos

Snowden D, Boone M (2007): A Leaders Framework for Decisionmaking. Harvard Business Review. November 2007, sid 69-76.

Stengers I (1999): For en demokratisering av vitenskapene. Valdres: Spartacus Forlag.

Törnberg A (2017): The wicked nature of social systems. Göteborg: Doktorsavhandling vid sociologiska institutionen på Göteborgs Universitet.

Wennberg B-Å (2020a): Samhandlingen – skyddet mot ett totalitärt samhälle. Degerfors. Blogg. Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Blogg2006203.pdf>

Wennberg B-Å (2020b): Tofflers framtidschock är i dag ett faktum. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Framtidschocken2007011.pdf>